



## Bursa'daki Osmanlı Yapılarının Geç Antik ve Bizans Dönemi Kapı Çerçevesleri

### Late Antique and Byzantine Doorframes of Ottoman Buildings in Bursa

Ayşın ÖZÜGÜL<sup>1</sup>

#### Öz

Bursa'da Geç Antik ve Bizans Dönemleri'ne ait süsleme elemanlarının kullanıldığı çok sayıda Erken Osmanlı Dönemi yapısı, devşirme malzeme kullanımı olgusu üzerine araştırmalarda sıklıkla yer bulmuştur. Sütun başlık, kaide ve gövdeleri, korniş blokları, templon parçaları, korkuluk levhaları, kapı çerçevesleri gibi çeşitli türde ve çok sayıda yeniden kullanılmış mermer mimari ve litürjik eşyalara ait elemanlar içinde sadece sütun başlıklarından bazıları yayınlarda ayrıntılı yer almış, kapı çerçeveslerine ise neredeyse hiç değinilmemiştir.

Çekirge semtindeki Hüdavendigâr Camii (1364/1365-1385), Hisar içinde Lala Şahin Paşa Medresesi (14. yüzyıl ilk yarısı) ve Kaplıca Hamamı yakınındaki Hatice Sultan Türbesi (16. yüzyıl ilk yarısı) Bursa'da Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne ait kapı çerçeveslerinin bulunduğu yapılardır. Bu çalışmada adı geçen yapılardaki söve, lento ve lento taçlarının belgelenerek özellikle silme profilleri bakımından ayrıntılı değerlendirilmesi ve tarih önerileri getirilmesi amaçlanmıştır.

Ele alınan kapı çerçeveslerinde küçük farklılıkla birbirinden ayrılan on iki farklı silme düzenlemesi saptanmış, benzerlerine dayanarak bir kısmı 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmiş, bazılarının ise Orta veya Geç Bizans Dönemi'ne ait oldukları belirlenmiştir. Lala Şahin Paşa Medresesindeki Gebze rudistli kireçtaşından işlenmiş olan söveler ve lento dışındaki bütün çerçevesler Prokonnesos mermerindedir.

**Anahtar kelimeler:** Kapı çerçevesi, Bizans mimarisi, Bursa, Devşirme malzeme, Mimari süsleme

#### Abstract

A large number of Early Ottoman buildings in Bursa, in which architectural sculpture elements belonging to the Late Antique and Byzantine periods were reused, have often found a place in research on the use of spolia phenomenon. From the numerous reused marble architectural sculptures and liturgical furnishings elements of various types such as column capitals, shafts and bases, cornice blocks, templon pieces, parapet slabs, and doorframes, only some of the column capitals were included in the publications in detail, while door frames were hardly mentioned.

Hüdavendigâr Mosque (1364/1365-1385) in Çekirge, Lala Şahin Paşa Madrasa (first half of the 14<sup>th</sup> century) in Hisar and Hatice Sultan Tomb (early 16<sup>th</sup> century) near the Kaplıca Bath are the structures with doorframes from the Late Antique and Byzantine periods in Bursa. This study aimed to document the jambs, lintels and lintel crowns in the aforementioned buildings, to evaluate them in detail, especially in terms of moulding profiles, and to offer date suggestions.

Twelve moulding profiles, which distinguish from each other with small distinctions were detected in the doorframes, some of them belonging to the 5<sup>th</sup> and 6<sup>th</sup> centuries, while others to the Middle and Late Byzantine age. All frames except the jambs and lintel, which are made of rudist limestone of Gebze in Lala Şahin Paşa Madrasa, are made of Proconnesian marble.

**Keywords:** Doorframe, Byzantine architecture, Bursa, Spolia, Architectural sculpture

\* **Sorumlu Yazar:** Ayşın Özügül (Dr. Öğr. Üyesi), Burs Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bursa, Türkiye. E-posta: ozugul@uudag.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5347-2640

**Atf:** Ozugul, Ayşın. "Bursa'daki Osmanlı Yapılarının Geç Antik ve Bizans Dönemi Kapı Çerçevesleri." *Art-Sanat*, 21(2024): 617–635. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.21.1294411>



### *Extended Summary*

The relative scarcity of archaeological data about Bursa (Prousa-Brusa) in Bithynia, considered one of the bigger centres of Bithynia in antique and medieval sources is not a coincidence. The fact that Hellenistic, Roman, Byzantine and Turkish civilizations have been founded on the same territory, thus the congested settlement plan restricting underground research is the main reason for the limited archaeological findings and data. Nevertheless, it is possible to find traces of Late Antiquity and Byzantine architecture history in re-used architectural sculpture in Early Ottoman buildings. When Bursa was conquered by Turks in 1326, a great number of Byzantine buildings, some of which were still being used as well as those that had lost their function, became the sources of material in creating the architecture specific to the new civilisation. The reuse of a great variety of building and decoration components, such as column capitals, bases and shafts, cornices, parapet slabs, and doorframes belonging to the Late Antique and Byzantine periods have been found in most of the Ottoman buildings.

Doorframes as an important decorative and also constructive part of architecture have not been adequately addressed by researchers. Late Antique and Byzantine doorframes in the three Ottoman buildings in Bursa are taken as the subject of this study. Most of the thirty-three doors of Hüdavendigâr (Murad I) Mosque in Çekirge (1364/1365-1385) the main entrances of Lala Şahin Paşa Madrasa (first half of the 14<sup>th</sup> century) and Hatice Sultan Tomb (early 16<sup>th</sup> century) are framed by re-used marble jambs, lintels and lintel crowns. This study aims to document and evaluate the aforementioned doorframes by technique, material and especially in terms of their moulding profiles to determine the relation with Constantinople and related centres, local features if they exist. Additionally, another objective of the study is to provide suggestions for dating.

The main features of the Late Antique and Byzantine doorframes emerged in the first century AD. Marble doorframes consist of two parallel jambs placed on a monolithic threshold in an arched opening, slightly projecting from the wall surface, a monolithic lintel resting on them, and a monolithic lintel crown at the top. The outer and inner faces of the doors are framed. The jamb and lintel blocks meet diagonally on the outside and straight at the back. The lower moulding of the lintel crown is placed on the lintel by projecting outwards and downwards.

The variation of the door frames is manifested in their profiling. The surfaces of the jamb, lintel and lintel crown blocks are generally embellished with flat surface mouldings that are retracted from the outside to the inside and arranged gradually. The jamb and lintel profiles of each frame are the same. The most common profiling of Late Antiquity consists of two flat bands, a large astragal, and a flat band at the top. The typical profile of the lintel crown consists of flat bands and cyma recta some-

times decorated with a motif, cross or monogram. In medieval buildings, the convex moulding has a smaller but more plastic appearance, and proportions and mouldings arrangements changed.

Doorframes belonging to the Late Antique and Byzantine periods in Bursa were used with their original function, preserving their original characteristics both in terms of technical and formal features. Some doorframes of Hüdavendigâr Mosque, contemporary with the building or made during later restoration works, were produced and installed by imitating Byzantine examples.

Twelve different profilings were identified in the jambs and lintels of approximately thirty doors investigated in Bursa. While some are composed of concave or cyma recta following the flat bands gradually placed, others have astragal instead of cyma recta, and they vary according to the number, proportion, shape and ordering of mouldings.

All doorframes except the Lala Şahin Paşa Madrasa's doorframe which is of rudist limestone of Gebze, are made of Proconnesian marble which is very common in Bithynia since Antiquity. The fact that they are carved from Proconnesian marble as well as the parallelisms to the examples of Late Antique and Byzantine buildings in Istanbul point to a direct correlation between the architectural decoration of Bursa and the Capital. The reused doorframes in Bursa, belonging to different dates from Late Antiquity to the Late Byzantine age, are comparable with those of the examples of İstanbul (Konstantinos Lips, Pantatokrator, Pammakaristos and Khora Monastery churches), Bithynia (Koimesis Church in Nicaea), and some other sites where Proconnesian marble was exported (Hosios Loukas Monastery).

The usage pattern of doorframes in three Ottoman buildings in Bursa does not contradict the views put forward on the use of spolia in Ottoman architecture. Although Hatice Sultan Tomb is a 16<sup>th</sup>-century building, the abundant use of spolia is comparable to those found in Early Ottoman buildings. The marble columns and doorframe are used on the prestigious facades of the building with their original functions. The numerous doorframes of the Hüdavendigâr Mosque are a good expression of the practice and principles of reuse. The frames of the opposing doors in the mosque are similar. Although all the doors in the madrasa have approximate dimensions, it is observed that the doorframes were placed not randomly, but following a certain order principle.

## Giriş

Bizans yapılarının önemli parçaları olan kapı çerçeveleri, Bizans mimarisi araştırmalarında yeterince yer bulamamış, sınırlı sayıdaki çalışmada daha çok yapısal veya ikonografik açıdan değerlendirilmiştir.<sup>1</sup> Osmanlı yapılarında yeniden kullanılmış olanların ise ya sadece devşirme ya da Bizans dönemine ait olduklarının belirtilmesi ile yetinilmiş, devşirme malzeme kullanımı olgusu üzerine araştırmalarda neredeyse hiç konu edilmemiştir. Bu durumun anlaşılabilir gerekçeleri vardır. Kapı çerçevelerinin sütun başlıkları veya diğer mimari süsleme elemanları gibi dönemini ilk bakışta belli eden keskin belirleyici özellikleri yoktur. Az sayıda örnekte lento tacı üzerinde yer alan rölyef motif veya monogram dışında bezemesiz, kademeli olarak yerleşmiş, silmelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla belgelemesi zahmetli, tarihlendirilmesi zordur. Bizans yapılarında başka mermer süsleme elemanları gibi, daha erken tarihli kapı çerçevelerinin yeniden kullanılmış olması ve Orta Çağ örneklerinin azlığı araştırmalarda kesin sonuçlara varmada engel oluşturan unsurlardandır.

Bursa'da -Bizans Dönemi'ndeki adıyla Prousa veya Brusa'da- devşirme malzeme kullanımının yaygın olduğu Erken Osmanlı Dönemi'ne ait çok sayıdaki yapıda bolca Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne ait mimari dekoratif eleman kullanılmıştır. Bunlar genellikle özgün durumları ve işlevleri ile kullanıldıkları gibi, yeniden işlenmiş, rötuşlanmış, yeniden kullanıma uygun hâle getirilmiş de olabilmektedir. Cephe düzenlemesi, duvar örgü tekniği ve süslemede Bizans etkileri üzerinde durulan Erken Osmanlı yapılarında Bizans taklidi süsleme elemanlarından da bahsedilmiş, devşirme malzeme kullanımı üzerine ise çeşitli yorumlar getirilmiştir.<sup>2</sup> Anıtsal yapılarda, özellikle Sultan külliyelerinde<sup>3</sup>, yeniden kullanılmış, bu sayede günümüze ulaşmış olanlar Bursa'nın Bizans Dönemi mimari süslemesi konusunda önemli bilgi kaynağıdır.

Bursa'daki devşirme malzemelerinin bolluğu ile dikkat çeken üç Osmanlı yapı-sı olan Hüdavendigâr Camii, Lala Şahin Paşa Medresesi ve Hatice Sultan Türbe-

- 1 Anastasios Orlandos, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης (He xylostegos palaiochristianikē basilikē tēs mesogeiakēs lekanēs)* (Atina: En Athēnais Archaiologikēs Hetaireias, 1952), 399-434; Robert Ousterhout, *Master Builders of Byzantium* (Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1999) 151-156; Charalampos Bouras, "Les Portes et les Fenêtres en Architecture Byzantine: Etude sur leur Morphologie, leur Construction et leur Iconographie" (Princeton Üniversitesi Yayınları, 1964); Stavros Marmaloukos, "Observations on the Doors and Windows in Byzantine Architecture," *Masons at Work: Architecture and Construction in the Pre-Modern World*, ed. Robert Ousterhout, Renata Holod, Lothar Haselberger, Arthur Thourson Jones (Philadelphia: Pennsylvania Üniversitesi, 2012).
- 2 Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952), 7-10; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1966), 257, 259; Ahmet Ersen, *Erken Osmanlı Mimarîsinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, 1986); Robert Ousterhout, "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture," *Muqarnas* 12 (1995), 53; Robert Ousterhout, "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman Architecture," *Gesta* 43/2 (2004), 168.
- 3 Zeynep Yürekli, "Osmanlı Mimarîsinde Aleni Devşirme Malzeme: Gazilerin Alamet-i Farıkası," *Tradition, Identity, Synthesis: Cultural Crossings and Art – in Honor of Günsel Renda / Gelenek, Kimlik, Bireşim: / Kültürel Keşifmeler ve Sanat – Günsel Renda'ya Armağan*, ed. Serpil Bağcı ve Zeynep Yasa Yaman (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2011), 273-282.

sinde Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne ait kapı çerçeveleri bulunmaktadır. I. Murad Hüdavendigâr Camii'ndeki otuz üç kapının çoğunun tek, bazılarının ise hem iç hem dış yüzleri Geç Antik ve Bizans söveleri, lentoları ile çerçevelenmiştir. Bunun dışında Lala Şahin Paşa Medresesi ve Hatice Sultan Türbesinde her ikisi de ana giriş kapısında kullanılmış olan birer örnek bulunmaktadır. Bu çalışma sözkonusu kapı söve, lento ve lento taçlarının belgelenmesi, profil ve teknik bakımından değerlendirilmesi ve tarihlendirmesini amaçlamaktadır. Bugün buldukları yapı tarihlendirme için referans oluşturamamaktadır, bu yüzden ana karşılaştırma örneklerini öncelikle İstanbul ve yakın çevre olmak üzere diğer merkezlerdeki Bizans yapılarının mermer kapı çerçeveleri oluşturmaktadır. Diğer yandan, tersten bakıldığında, Bursa'daki kapı çerçevelerinin Geç Antik Çağ'a göre daha az örnekle temsil edilen, dolayısıyla daha az tanınan Orta Çağ kapı çerçeveleri konusundaki boşlukların doldurulmasına yardımcı olma ihtimali de değerlendirilmiştir. Dönemin mimari süslemesinin başka merkezler ile ilişkisi, kendine özgü özellikleri olup olmadığının ele alınan örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılması da araştırmanın hedeflerindedir. Osmanlı mimarisinde devşirme malzeme kullanımı meselesi ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Bursa'daki Osmanlı yapıları arasında mekân kurgusu, cephe düzenlemesi, cephe süslemeleri bakımından ayrıcalıklı yere sahip olan Hüdavendigâr Camii, çok miktarda Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne ait devşirme barındırması bakımından da öne çıkar. Bunlardan sütun kaideleri, gövdeleri, başlıkları tartışma götürmez biçimde Osmanlı Dönemi örneklerinden ayırddedilebilirken, kornişler ve kapı çerçeveleri üzerine kesin ifadelerden kaçınılmıştır.<sup>4</sup> Lala Şahin Paşa Medresesi'nin kapısının çerçevesi hakkındaki yorumlar Bizans malzemesi olduğundan ibarettir.<sup>5</sup> Hatice Sultan Türbesi adıyla anılan yapı üzerine ayrıntılı çalışma yapılmamıştır.

## 1. Geç Antik ve Bizans Kapı Çerçevesine Genel Bakış

Geç Antik Çağ'ın başlarından Bizans Dönemi'nin sonuna kadar kapı çerçeveleri Kilikia, Isauria, Syria gibi bölgelerdeki süsleme elemanlarının yerel malzemeden işlendiği örnekler<sup>6</sup> dışında Roma Dönemi'nde görülmeye başlayan teknikte yapılmıştır.

4 Rudolf Kautzsch, *Kapitelstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert* (Berlin/Leipzig: W. de Gruyter, 1936), 191, Nr. 624, 197 Nr. 654, 209, Taf. 43.728, 214, 45.766; Martin Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelte, Studien zu Typologie und Chronologie* (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1997), 47, 190, Kat. Nr. 98a; Annie Pralong, "Recherches sur les chapiteaux Corinthiens Tardifs en Marbre de Proconnèse" (Doktora tezi, Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi, 1997), 335-336.

5 Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri*, 93.

6 Mary Gough, *Alahan. An Early Christian Monastery in Southern Turkey. Based on the Work of Michael Gough* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1985), Pl. 19, 35, 37, 40; Hansgerd Hellenkemper ve Friedrich Hild, *Neue Forschungen in Kilikien* (Viyana: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986), Abb. 69, 95, 110, 125, 156; Alice Naccache ve Jean-Pierre Sodini, "Le Décor Architectural en Syrie Byzantine," *Archéologie et Histoire de la Syrie. II. La Syrie de l'époque Achéménide à l'avènement de l'Islam*, ed. Jean-Marie Dentzer, Winfried Orthmann (Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1989), Fig. 164a, 168, 170b); Ayşin Özügül ve Metin Ahunbay, "Suriye'de Geç Antik Çağ Yapıları Kapı Profil ve

Başkent ve doğrudan etkisindeki, aynı mimari prensiplere bağlı yapılardaki mermer kapı çerçeveleri, kemerli bir açıklık içinde yekpare bir eşik taşı üzerinde duvar düzleninden hafife dışa taşan şekilde yerleştirilen söveler, bunların üzerine oturan yekpare bir lento ve en üstte gene yekpare bir lento tacından oluşmaktadır. Kapıların dış ve iç yüzleri çerçevelenmiştir. Çerçevenin yerleştiği duvar açıklığı ile çerçeve arası harç, sıva ve varsa kaplama levhası ile kapatılmıştır. İç ve dış çerçeve blokları birbirleri ile buluşmamışsa, arada kalan kısım başka bir taş blok ile kapatılmıştır. Söve ve lento blokları dışta 45° açı ile birleşmiş, geride üst kısımları düz kesilmiş, blokların birbirine iyice tutunmaları sağlanmış, öne arkaya hareketleri önlenmiştir. Lento tacının altı göçertilerek lentoya oturtulmuş, böylece dışa ve aşağıya taşan alt silmesi, lento ile taç arasındaki derzi örtmüş ve olası kaymayı önlemiştir. Kapılar genellikle iki kanatlı, anıtsal yapılarda ayrıca perdelidir.

Kapı çerçevelerindeki farklılık dönemine ve kapının boyutlarına göre profillenmelerinde kendini göstermektedir. Söve, lento ve lento tacı bloklarının yüzeyleri genellikle, dıştan içe doğru geri çekilerek kademeli sıralanan düz yüzeyli silmeler ile donatılmıştır. Her bir çerçevenin söve ve lento profilleri aynıdır. Lento tacı üzerinde bezeme, haç veya monogram olabilmektedir. Bazı örneklerde dış çerçevenin birbirine bakan yan yüzlerine de silmeler işlenmiştir. Kapı çerçeveleri silmelerinin sıralanışı belirli bir prensibe göredir. Lento taçları, Bizans Dönemi boyunca, hatta Erken Osmanlı yapılarında da neredeyse değişim göstermemektedir. En üstte her zaman düz bir şerit, bunun altında kyma rekta, bazen içbükey silme, bunun da altında bir veya iki düz şerit yer almaktadır. Söve ve lentolar ise daha çeşitlidir<sup>7</sup>. Geç Antik Çağ kapılarının karakteristik çerçeve profillenmesi dıştan içe/yukarıdan aşağıya doğru düz şerit, genişçe bir kaval ve iki dar düz şeritten oluşmaktadır. Son düz şeritler arasına bazen bir kyma rekta girerek çerçeveyi zenginleştirmektedir<sup>8</sup>. Orta Çağ yapılarında dışbükey silme daha küçük fakat daha plastik bir görünüm kazanmaktadır. Silme oranları ve sıraları değişmektedir.

## 2. Bursa'da Geç Antik ve Bizans Kapı Çerçevesi Bulunan Yapılar

### 2.1. Hüdavendigâr Camii

Hüdavendigâr Camii, Bursa'nın çekirdeğinin batısında, Çekirge semtinde I. Murad tarafından yaptırılmış cami, medrese, zaviye ve türbeden oluşan külliyenin ana yapısidir. Yapımı 1364-1365'te başlamış, 1385'te tamamlanmıştır.<sup>9</sup> Bugün sadece alt katı

Süslemeleri," *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama Tasarım* 5, 2/1 (Eylül 2006), 115-124.

7 Özügül, "İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Yapıları Kapı Çerçevesi Profilleri," 117-118.

8 Aysin Özügül, "The Doorframes of Late Antique Buildings in Anatolia (fifth and sixth centuries)." *Soma 2007 Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University, 23-24 April 2007*, ed. Çiğdem Özkan Aygün, (Oxford: Archaeopress, 2009), Fig.1-9.

9 Charles Félix Marie Texier, *Description de l'Asie Mineure* (Paris: Firmin Didot Frères, 1939), 64-65, 71-72;

camii olarak kullanılan imaret, dışa çıkıntı yapan üç cepheli mihrap dışında dikdörtgen bir alan üzerinde iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt kat Erken Osmanlı Dönemi'nde yaygın görülen “zaviyeli cami” grubunda değerlendirilmektedir (G. 1). Yapıya beş bölümlü son cemaat yerinden girilmektedir. Bir kapalı avlu çevresinde altı oda olan, dört eyvanlı mekân düzenlemesine sahiptir. Üst kattaki medrese, son cemaat yerinin üzerinde beş bölümlü revak, buradan geçilen bir giriş holü, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerdeki müderris odaları, doğu ve batıdaki altışar hücre ve önünde uzanan “U” planlı bir koridordan oluşmaktadır (G. 2).

Cami farklı dönemlerdeki çeşitli onarımlar ile bugüne nispeten iyi korunmuş olarak ulaşmıştır.<sup>10</sup> Caminin cümle kapısı üzerindeki kitabenin 1905 tarihini verdiği tamir, birtakım değişiklikler ve eklemeleri de içeren kapsamlı müdahalelerden biridir.<sup>11</sup> Bu tarihte kapı çerçevelerinden bazıları sökülmüş veya yer değiştirmiş olmalıdır. 1997-1998 yıllarında başlayan girişimler sonunda gerçekleşen, yapının özgün biçimine kavuşturulmasını temel alan restorasyon çalışmaları sırasında kapı ve pencere çerçevelerinden eksik veya büyük ölçüde zarar görmüş olanlar yenilenirken eski niteliksiz eklemeler de temizlenmiştir<sup>12</sup>. Son cemaat yerinde ve birinci kat revağındaki toplam dokuz sütunun kaide, gövde ve başlıkları, üç farklı bezemeye sahip kornişlerin bir kısmı Bizans Dönemi'ne aittir. Ayrıca yapı taşları içinde de devşirme malzemeler ayırdedilebilmektedir.

Hüdavendigâr Camii'nde on tanesi alt, yirmi üç tanesi üst katta olmak üzere toplam otuz üç kapının tek veya her iki yüzü mermer söve, lento ve lento taçları ile çerçevelenmiştir. Bunlardan 1905'teki tamir sırasında yapılan son cemaat yerinden harime girişi sağlayan kapının (K1) dış çerçevesi,<sup>13</sup> kuzey ve güney cephelerdeki sonradan açılan kapıların<sup>14</sup> ve üst katta güneydoğu köşedeki hücrenin kapı çerçevelerinin dışındakiler Geç Antik veya Bizans Dönemi'ne aittir. Kuzeydoğu köşedeki müderris odasının lento tacı (K17) bir templon arşitravidir.

Albert Gabriel, *Une capitale turque, Brousse – Bursa* (Paris: E. de Boccard, 1958), 51-62, Pl. 19-21; Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 1-10, Lev.1-15; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri*, 231-264, 275, 289-293, Res. 340-390; Semavi Eyice, “Hüdâvendigâr Külliyesi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 291; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004), 17; Aptullah Kuran, *Mosque in Early Ottoman Architecture* (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1968), 102-103; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimârisi* (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 2007), 86-88.

10 Eyice, “Hüdâvendigâr Külliyesi,” 292; Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (Makalede BKVKBKM olarak ifade edilecektir) arşivi

11 Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları* (İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1982), 163-164.

12 BKVKBKM arşivi.

13 Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri*, 259.

14 Ekrem Hakkı Ayverdi ve İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârisi* (İstanbul: Baha Matbaası, 1976), 17.



## 2.2. Lala Şahin Paşa (Hisar) Medresesi

Bursa surları içinde, Saltanat Kapı yakınında Kavaklı Caddesi üzerindeki medrese 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde I. Murat Hüdavendigâr'ın lalası, Rumeli Beylerbeyi Şahin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.<sup>15</sup> Bugün Bursa Büyükşehir Belediyesi Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Kare planlı bir kapalı avlu, güneyde bir eyvan ve iki yanda buralara açılan hücrelerden oluşmaktadır. Kapalı avlunun dört köşesindeki sütunların başlıkları, gövdeleri ve iki tanesinin kaidesi ve yapıya giriş sağlayan kapının çerçevesi Bizans Dönemi'ne aittir.

## 2.3. Hatice Sultan Türbesi

Çekirge Caddesi'nden Kükürtlü'ye inen dik bir yokuş üzerinde yer alan türbe II. Beyazid'in kızı Hatice Sultan için Bursa Subaşı Mehmed Bey tarafından 16. yüzyıl başlarında yaptırılmıştır. Kare planlı yapının güneyinde üç bölümlü bir revak yer almaktadır.<sup>16</sup> Revaktaki sütunlar ve buradan yapıya giriş sağlayan kapının söveleri ve lentosu Bizans Dönemi'ne aittir. Sadece dış yüzde çerçeve vardır.

## 3. Katalog<sup>17</sup>

Hatice Sultan Türbesi'nin kapı çerçevesi ile Hüdavendigâr Camii'ndeki bütün söve ve lentolar Prokonnesos mermeri, sonradan yapılmış olan lento taşlarından ve eşik taşlarından bazıları Dokimeion mermerindedir. Lala Şahin Paşa Medresesi'nin söve ve lentosu ise Gebze rudistli kireçtaşından, eşik taşı Bilecik-Vezirhan tektonik breşinden (*marmor sagarium*) yapılmıştır.

Kapı	Ölçüler				Betimleme
	LT GxY	Çer. GxY	İç aç. GxY	Eşik Y	
K1 İç. (G. 1)	270x8.8	241x340.5	214x318	22	SL. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit, kaval silme, iki yiv, düz şerit. LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit.
K2 Dış. (G. 1)	250x11,9	216x306	171,5x272.		SL. İki düz şerit, kaval silme, içbükey silme, düz şerit, kyma reversa, düz şerit.
K2 İç.		215x277	193,5x266.		SL. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit. Lento tacı yoktur

15 Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri*, 91-93; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 56-57; Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 150.

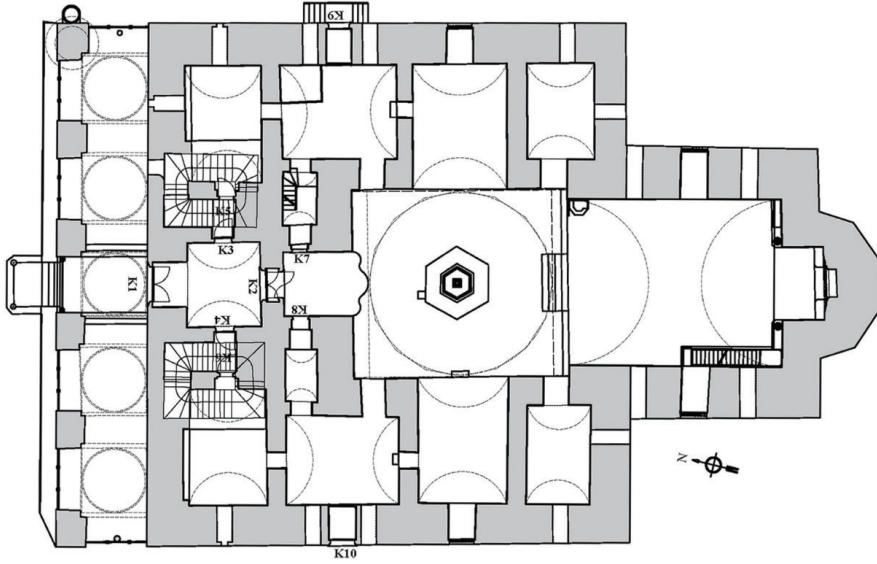
16 Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)* (Ankara: Yenigün Matbaası, 1983), 66; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 32-33.

17 Hüdavendigâr Camii'ndeki toplam otuz üç kapı, dönemine bakılmaksızın K1, K33 şeklinde numaralandırılmış, yerleri planlar üzerine işaretlenmiş, burada sadece Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne ait olanlar ele alınmıştır. Lala Şahin Paşa Medresesi ve Hatice Sultan Türbesinde, Bizans Dönemi'ne ait sadece birer çerçeve bulunduğu için kapılar ayrıca kodlanmamıştır. Söve ve lento "SL", lento tacı "LT", çerçevenin dıştan dışa ölçüleri "Çer.", iç açıklık ölçüleri "İç aç." kısaltmaları ile ifade edilmiştir. Kapının dışa bakan yüzündeki çerçeveyi nitelemek için "Dış", kapının içe bakan yüzü için "İç", sövelerin birbirine bakan karşılıklı yan yüzleri, lentonun ise alt yüzü için "Y/A" kullanılmıştır. Profillenmeleri oluşturan silmeler içten dışa, aşağıdan yukarıya doğru sıralanmıştır. Bütün ölçüler em olarak verilmiştir.

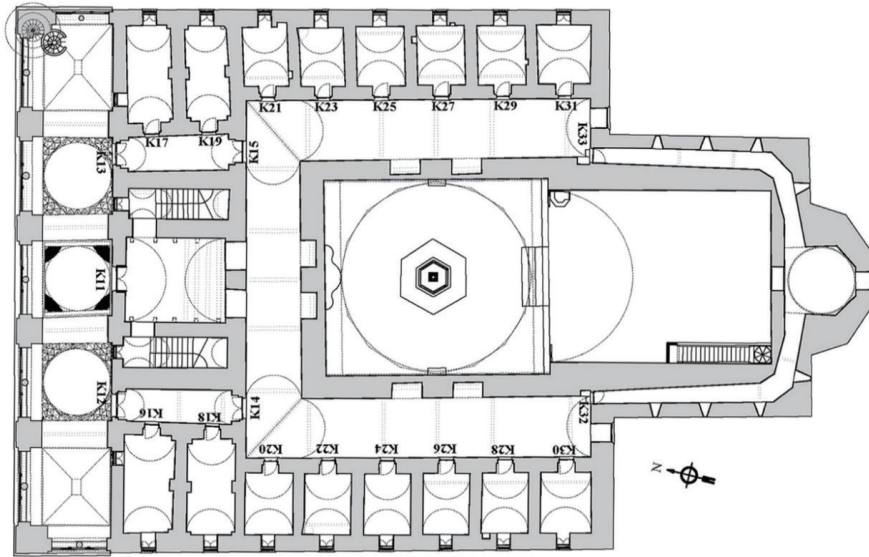


K3.	158x16	126x239	105,6x 207	7,5	SL. İki düz şerit, kaval, düz şerit. Y/A. Ortada bir dışbükey silme, yanlarında ikişer yiv ve birer düz şerit. LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit.
K4. (G. 1, G. 7)	162x16,5	127x240	108x207	7	SL. İki düz şerit, kaval, düz şerit. Y/A. Ortada bir dışbükey silme, yanlarında ikişer yiv ve birer düz şerit.. LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit
K5. (G. 1)	152x11	125x242	86x207	3	SL. Üç düz şerit, kaval, içbükey silme, düz şerit. Y/A. Ortada bir dışbükey silme, yanlarında yiv ile ayrılmış birer düz şerit. LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit.
K6. (G. 1, G. 7)	148x17	126x233	96x201	13,5.	SL. Üç düz şerit, kaval, içbükey silme, düz şerit. Y/A. Ortada bir dışbükey silme, yanlarında yiv ile ayrılmış birer düz şerit. LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit
K7. (G. 1, G. 8)	150x18,5	121x232	88x203,5	6	SL. Düş şerit, kyma rekta, düz şerit, kyma rekta, düz şerit. Y/A. İki yivle üç düz şerite bölünmüştür LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit.
K8 Dış. (G. 1, G. 8)	151x12,8	122x232	90x200	4,5	SL. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit, kyma rekta, düz şerit. LT. Düz şerit, kyma rekta, düz şerit
K11 Dış. (G. 2)	191,3x15,2	160x263	133x234	4	SL. İki düz şerit, kyma rekta, düz şerit. Y/A Yivler ile ayrılmış üç düz şerit. LT. Düz şerit, kyma rekta ve düz şerit. Lento tacı yoktur.
K11 İç. (G. 1)		168x239	146x228		SL. Düz şerit, kaval, düz şerit, içbükey, düz şerit. Lento tacı yoktur.
K12. (G. 2, G. 10)	170,4x15,7	144x227	116,7x198	5,1	SL. Üç düz şerit, kyma rekta, düz şerit. LT. düz şerit kyma rekta, düz şerit
K13. (G. 2)	166x14,2	138,6x227	114x200	10	SL. Üç düz şerit, kyma rekta, düz şerit. LT. Düz şerit, içbükey silme düz şerit
K14. (G. 2, G. 8)	172,3x12	143,5x207.	114x180,2	3,4	SL. İki düz şerit, kyma rekta, düz şerit. Y/A İki yivle bölünmüş üç düz silme. LT. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit
K15. (G. 2, G. 9)	164x14.8	136.8x204.8	115x184		SL. İki düz şerit, kyma rekta, düz şerit. Y/A İki yivle bölünmüş üç düz silme. LT. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit.
K16. (G. 2)	120x10.4	90x191	67x169	10,5	SL. İki düz şerit, içbükey silme, düz şerit. LT. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit.
K17. (G. 2, G. 10)	125,3x8,5	111x190,5	79,7x116,4	20	S. İki düz şerit, içbükey silme, düz şerit. Lento bir templon arşitravidir. Yeni yerine uygun boyutlarda köşeleri diyağonal kesilmiştir. Lento tacı yenidir.
K18. (G. 2, G. 10)	122,3x11	94,3x196	74.3x175	4.3	SL. İki düz şerit, içbükey silme, düz şerit. LT. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit.
K19. (G. 2)	128x9,5	97,5x193	79;5x174		SL. Üç düz şerit, içbükey silme, düz şerit. Lento tacı yenidir.

<b>K20. (G. 2, G. 7)</b>	128x13	96x197	74x173	16,3	SL. Üç düz şerit, kaval, iki yiv, düz şerit. İlk silme dişli frizdir. LT. Düz şerit içbükey şerit, düz şerit.
<b>K21. (G. 2, G. 7)</b>	128x12,2	95,5x198,5	72x174,4	6	SL. İki düz şerit, geniş derin içbükey bir yiv, diyagonal dar bir şerit, kaval, düz şerit. İçteki silme dişli frizdir
<b>K22. (G. 2)</b>	128,6x12	97x195	73x171	15,7	SL. Üç düz şerit, kaval, düz şerit.
<b>K23. (G. 2)</b>	285x13,2	99,2x198	71,8x173,8	8,5	SL. İki düz şerit, içbükey silme, dar düz şerit, kaval, düz şerit. LT. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit.
<b>K25. (G. 2, G. 10)</b>		100x195	76,5x173	9,6	SL. Üç düz şerit, diyagonal şerit, düz şerit. Lento ve lento tacı yenidir.
<b>K26 (G. 2)</b>	138x11	98x194	77x172,5		SL. Üç düz şerit, kaval, düz şerit.
<b>K27. (G. 2)</b>	129x12,6	100x195,6	77,5x173	8,4	SL. Üç düz şerit, kaval, iki yiv, düz şerit. Y/A. İki yivle bölünmüş, ortada bir dışbükey, yanlarda iki düz şerit. LT. Düz şerit içbükey şerit, düz şerit.
<b>K28. (G. 2, G. 10)</b>	129x11,5	100x194,5	78x171,7		SL. Üç düz şerit, içbükey silme, düz şerit LT. Düz şerit içbükey şerit, düz şerit.
<b>K29. (G. 2)</b>	129x11,5	95,1x195,5	72,5x172,7	8,4	SL. Üç düz şerit, içbükey silme, düz şerit. LT. Düz şerit içbükey şerit, düz şerit.
<b>K30. (G. 2, G. 9)</b>	129x11,3	95,7x193,3	78x 175,2	10	SL. İki düz şerit, içbükey silme, düz şerit. LT. Düz şerit, içbükey silme, düz şerit.
<b>K32. (G. 2, G. 10)</b>	103x11	85x173,5	65,5x152,7	13	SL. Üç düz şerit, içbükey silme, düz şerit. LT. Düz şerit içbükey şerit, düz şerit.
<b>K33. (G. 2)</b>	105,5x11,5	84x176,5	67x156,6		SL. Üç düz şerit, içbükey silme, düz şerit. LT. Düz şerit içbükey şerit, düz şerit.
<b>Hatice Sultan Türbesi Kapısı (G. 9)</b>		133,5x213,85	114,5x199	17,5	Lento, sövelerden farklı profile sahiptir. Lento tacı yoktur. S. İki düz şerit, geniş içbükey silme, düz şerit. L. İki düz şerit, astragal, içbükey silme, düz şerit.
<b>Lala Şahin Paşa Medresesi Kapısı (G. 4, G. 5)</b>		163x231	198,5x127,5	15	SL. İki düz şerit, derin bir cavetto, bir astragal, geniş bir cavetto ve en üstte bir düz şerit. Lento tacı yoktur.



**G. 1:** Hüdevendigâr Camii, zemin kat planı (BKVKBKM arşivi) (16.15.508 – 2700 No.lu dosyada yer alan Kümbet Mimarlık Tasarım Restorasyon İnşaat San. ve Tic. Ltd. Şti. (Mimar Zübeyir Şahin, Mimar A. Kağan Atabey) tarafından hazırlanmış olan restorasyon projesindeki röleveller üzerinden dijitalleştirilerek yeniden çizilmiştir.)



**G. 2:** Hüdevendigâr Camii, birinci kat planı (BKVKBKM arşivi) (16.15.508 – 2700 No.lu dosyada yer alan Kümbet Mimarlık Tasarım Restorasyon İnşaat San. ve Tic. Ltd. Şti. (Mimar Zübeyir Şahin, Mimar A. Kağan Atabey) tarafından hazırlanmış olan restorasyon projesindeki röleveller üzerinden dijitalleştirilerek yeniden çizilmiştir.)

#### 4. Bursa'daki Bizans Dönemi Kapı Çerçevesi Üzerine Gözlemler, Yorumlar

Lala Şahin Paşa Medresesi, Hüdavendigâr Camii ve Hatice Sultan Türbesi'nin kapı açıklıkları, yapım tekniği bakımından Bizans kapıları ile benzer özellikleri taşır: Kapı açıklıkları kemerli inşa edilmiş, çerçeveler bu açıklıklar içine, bir eşik taşı üzerine oturtulmuş, söveler ile duvarlar arasında kalan boşluklar harç ile doldurulmuş, lento tacının üzerinde kalan kemer aynası örülerek kapatılmış, bloklar birbirlerine harç ile bağlanmıştır (G. 3).

Aynı yapıdaki, sütun başlıkları<sup>18</sup>, korniş blokları ve sütun gövdelerinden bazılarının hataları örtmek ve yeni kullanıma uygun duruma getirmek üzere yeniden işlenmiş olmaları, kanıtlanması pek mümkün olmamakla birlikte benzer işlemin kapı çerçevelerinde uygulanmış olabileceğini düşündürmektedir. Hüdavendigâr Camii'nde lento taçlarının bir kısmının yerlerine uydurmak üzere yeniden işlendikleri bellidir. Bu işlem sırasında, yüzey yeniden perdahlanmış, varsa motif veya semboller yok edilmiş, kyma rektaların alttaki dışbükey kavisleri keskinleşmiş, kademelenerek yerleşen içbükey silmelere dönüşmüş olabilir. Gene de oranları, duvar açıklığına oturmaları, lento ve sövelerin biçimi gözönüne alındığında, çerçevelerin camide özgün kullanımlarına yakın boyutlarda açıklıklarda kullanıldıkları anlaşılabilir.

Lala Şahin Medresesi ve Hatice Sultan Türbesi kapılarında lento tacı yoktur. Hüdavendigâr Camii'ndeki lento taçlarının bir kısmı, Geç Antik ve Bizans Dönemi'nin iki düz şerit arasındaki kyma rekta şeklindeki yaygın lento tacı profillenmesine sahip iken, bazılarında kyma rektanin daha yüksek ve dik olan üst yarısının yerini içbükey silme almıştır. Çoğunlukla kyma rekta üzerinde yer alan rölyef veya taş ustası, atölye işareti, lento üzerinde perde kancası yuvaları gibi izler taşımazlar.



G. 3: Hüdavendigâr Camii, K22 (Ayşın Özügül)

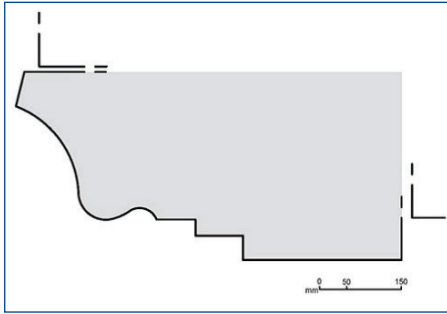


G. 4: Lala Şahin Paşa Medresesi, kapı çerçevesi, detay (Ayşın Özügül)

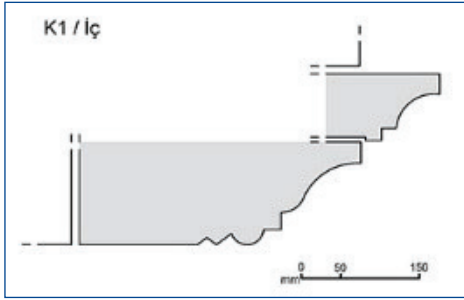
18 Pralong, "Recherches sur les chapiteaux corinthiens tardifs en marbre de Proconnèse," 335-336.

Hüdavendigâr Camii'nin üst katında, müderris odalarından birinin kapısındaki gibi, lento tacı yerine bezemeli farklı bir mimari öge kullanılması, kapı çerçeveleri için yabancı bir uygulama değildir. İyi tanınan bir örneği Kariye'nin iç narteksten naosa açılan orta kapısının lento tacı yerindeki devşirme korniş parçasıdır.<sup>19</sup> Bursa'nın yaklaşık 70 km batısında, Karacabey'deki Kümbetli Cami'de de lentonun üzerine dışlı frizli bir korniş yerleştirilmiştir. Hüdavendigâr Camii'ndeki iki hücre kapısının dışlı friz benzeri bezemeli çerçevelerinin Geç Antik ve Bizans yapılarında benzeri yoktur.

Hüdavendigâr Camii'nde açıklıkları bir metreye kadar inenler de dâhil bütün kapıların iki kanatla örtüldükleri lentolardaki mil yuvalarından anlaşılmaktadır. Bazı kapıların lentoları caminin yapımı sırasında kesilerek oturtulacağı açıklığa uydurulmuş, yuvalar bu sırada açılmış olabilir ki bu da Erken Osmanlı kapılarının Bizans özelliklerini devam ettirdiğine işaret eder. Bithynia'nın Geç Antik ve Bizans dönemi mimari süsleme elemanlarının büyük çoğunluğu gibi Hüdavendigâr Camii ile Hatice Sultan Türbesi'nin kapı çerçevelerinin Prokonnesos mermerinden işlenmiş olmaları, İstanbul yapılarındaki ve Prokonnesos atölyelerinde üretilip süslemesinin başkent ile doğrudan ilişkisinin sonucudur.<sup>20</sup>



G. 5: Lala Şahin Paşa Medresesi, lento profili (Ayşın Özügül, Egemen Deniz)



G. 6: Hüdavendigâr Camii, K1 iç çerçeve profil (Ayşın Özügül, Egemen Deniz)

Mermer türü bakımından farklı tek örnek, Bursa'daki La la Şahin Medresesi'nin son zamanlarda nedense beyaz badana ile boyanmış olan Gebze rudistli kireçtaşı söveleri ve lentosudur (G. 5). Farklı profillere, dolayısıyla farklı kapılara ait söveler ve lento bloğu büyük olasılıkla aynı yapının prestijli iki farklı kapısına ait idi. Aynı

19 Øystein Hjort, "The Sculpture of Kariye Camii." *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979), 224, fig.24.

20 Nuşin Asgari, "The Proconnesian Production of Architectural Elements in Late Antiquity, Based on Evidence from Marble Quarries," *Constantinople and Its Hinterland*, ed. C. Mango and G. Dagron (Aldershot: Variorum 1995), 263-88, Nuşin Asgari, "Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesos," *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir, 23-30/IX/1973* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978), 467-480; Jean-Pierre Sodini, "La commerce des marbres à l'époque protobyzantine," *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin I, IVe-VIIe siècle*, (Paris: Éditions P. Lethielleux, 1989), 163-186; Claudia Barsanti ve Andrea Paribeni, "La diffusione del marmo proconnesio nelle Marche in età classica e paleocristiana: il ruolo del porto di Ancona," *Hortus Artium Mediaevalium* 22 (Mayıs 2016), 200-214.

kapının eşik taşı, Bilecik-Vezirhan tektonik breşinden (*marmor sagarium*) yapılmıştır.<sup>21</sup> Hüdavendigâr Camii'nde muhtemelen Osmanlı Dönemi veya sonrasına ait birkaç lento tacı ile eşik taşlarından bazıları da aynı mermerdendir.



G. 7: Hüdavendigâr Camii ve Hatice Sultan Türbesi, kaval silmeli kapı çerçeve profilleri (Ayşın Özügül, Egemen Deniz)

Bursa'daki üç Osmanlı yapısındaki kapı çerçevelerinin Bizans Dönemi'ne ait söve ve lentolarında üç grupta değerlendirilebilecek on iki farklı profil tespit edilmiştir. Bir grubu kademeli olarak yerleştirilmiş düz bantları takip eden kaval / astragalın yer aldığı silme düzenlenmeleri oluştururken, astragalın yerini kyma rektanın aldığı örnekler ikinci, içbükey silmelerin aldığı örnekler ise son grupta toplanmıştır.

Hüdavendigâr Camii'nin her iki kattaki ana giriş kapıları ve üst kattaki revakın orta kapısının K1 ve K2'nin iç çerçeveleri, birinde kyma rekta, diğerinde bunun yerine içbükey silme olması dışında benzerdir. İstanbul'da yakın benzeri yoktur ancak silme sayılarının farklılığına karşın Vefa Kilise Camii kuzey ek yapı kapısının iç çerçevesi ile karşılaştırılabilir (G. 6).<sup>22</sup> Alt katta karşılıklı konumlanmış mekanların kapılarında kaval profilli benzer çerçeveler kullanılmıştır. K3 ile K4, K5 ile K6 eş profil ve yakın ölçülere sahiptir. Medrese hücrelerinden altı tanesinin (K20, K22, K23, K26, K27) çerçeveleri de gene kaval silmelidir ve öncekiler gibi herbiri iki eş örnekle temsil edilen, küçük farklarla birbinden ayrılan üç türdedir (G. 7). K27 ile K20, K21 ile K23, K22 ile K26 aynı profile sahip ve yaklaşık ölçülerdedir. Lala Şahin Paşa Medresesi'nin kapısının lentosu ve Hatice Sultan Türbesi'nin kapısının söve ve lentoları da aynı gruba dahil edilebilir (G. 4, G. 5, G. 7). Lala Şahin Paşa Medresesi'ndeki

21 Gabriele Borghini, *Marmi Antichi* (Roma: Edizioni de Luca, 1997), 166-167.

22 Özügül, "İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Yapıları Kapı Çerçevesi Profilleri," Şek. A.212.

kaval ile üstteki içbükey silmeyi ayıran yivin işlenmemiş olması, farklı mermerden olmasına değil, üretim sürecinde ihmal ya da benzer bir sebebe bağlı olmalıdır.



**G. 8:** Hüdevendigar Camii kyma rekta silmeli kapı çerçeve profilleri  
(Ayşın Özügül, Egemen Deniz)

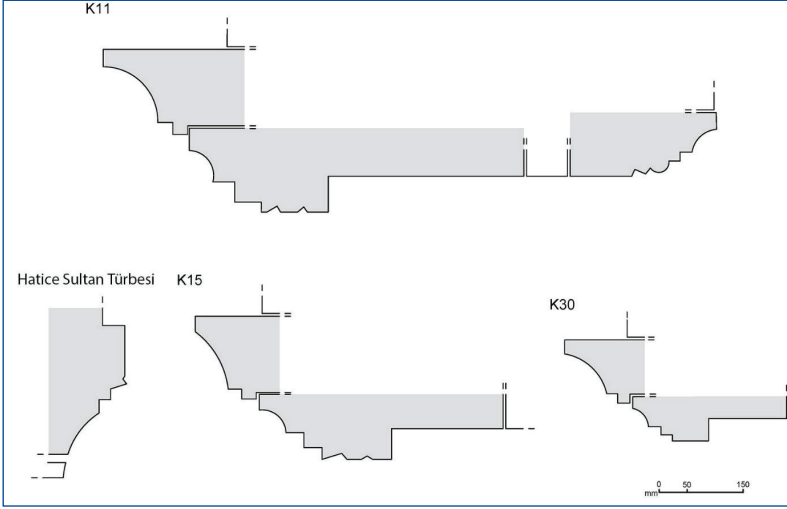
Bu tür profilendirilmiş mermer çerçeveler 5. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Erken örneklerinde kaval daha geniş ve yayvandır, düz şeritler ikiden fazla ise araya bir kyma rekta eklenmiştir. 6. yüzyılda kaval küçülmeye başlamış, varyasyonlar artmış, takip eden yüzyıllarda da karşılaşılabilecek olan oran ve düzenlemeler meydana çıkmıştır. Bursa örnekleri, bir yandan Medresesi'nin ve Trilye Fatih Camisi'nin çerçevelerine yaklaşırlar.<sup>23</sup> Bu kapılardan son dört tanesi dışındakilerde sövelerin yan, lentonun alt yüzleri İstanbul'da Ayasofya ve Aya İrini'nin neredeyse bütün çerçevelerinde görülen soffit taklidi silmeler gibidir. Bursa civarında sövelerin yan, lentonun alt yüzünün silmelerle donatılmış örnekleri geçiş dönemine ait iki yapının, Koimesis Kilisesi ve Trilye Fatih Camii'nin kapı çerçeveleridir. Bütün bunlara dayanarak, kaval silmeli çerçevelerin 6. yüzyıl veya ertesinde yapılmış oldukları kabul edilebilir. Kaval silmeli söve ve lentolardan sonra ikinci grubu, kyma rekta ve bunu takip eden bir, iki veya üç düz şerit silmeli çerçeveler oluşturur. Hüdevendigar Camii'nde karşılıklı iki kapı, K7 ve K8 bu tür profillerin zengin silmeli, K1 İç, K11-K14 ise daha sade örneklerindedir (G. 8). Kyma rekta ve düz şerit profilli sövelere anıtsal yapılarda daha çok çerçevelerin iç yüzlerinde ve nispeten dar kapılarda rastlanmaktadır. İstanbul'daki erken benzerleri Studios Manastırı'nın kilisesi (İmrahor Camii), Ayasofya ve Aya İrini'de bulunmaktadır. Bizans Dönemi boyunca biçim ve kullanım yeri hemen hemen hiç değişmeden çerçevelerde yer almaya devam etmiştir.

Hüdevendigar Camii'nde K2 İç, K17-K19, K28-K33'ün söve ve lentoları ile Hatice Sultan Türbesi'nin sadece söveleri kyma rektanın yerini alan genişçe bir içbükey silme ve kademeli düz şeritlerle süslenmiştir (G. 9, G. 10) Bu tür profilli çerçevelerin Geç Antik Çağ'a göre daha sık görüldüğü Orta Bizans Dönemi'ne ait İstanbul'daki

23 Özügül, "İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Yapıları Kapı Çerçevesi Profilleri," Şek. A.190, A.198, A.203, A.231, A.256, A.268, A.306, A.338, A.341, A. 344, A. 351-355, Robert Weir Schultz ve Sidney Howard Bamsley, *The Monastery of Saint Luke of Stiris in Phocis* (Londra: Macmillan and Company, Limited, 1901), Taf.28; Oskar Wulff, *Die Koimesiskirche in Nicäa, und ihre Mosaiken* (Strassburg: Heitz & Mündel, 1903), 166, Fig. 30.



örnekleri Kariye ve Kalenderhane Camii'nde bulunmaktadır.<sup>24</sup> K21 ve K25'de dışta diyagonal yerleşmiş basit bir düz şerit vardır (G. 10).



G. 9: Hüdayvendigâr Camii ve Hatice Sultan Türbesi, kapı çerçeve profilleri (Ayşın Özügül, Egemen Deniz)



G. 10: Hüdayvendigâr Camii, kapı çerçeve profilleri (Ayşın Özügül, Egemen Deniz)

## Sonuç

Bizans mimari plastiğinin değerlendirilmesi en sorunlulardan biri olan kapı çerçeveleri hakkında bilginin yetersiz olmasının yanısıra, özgün kontekslerinden tamamen uzaklaşmış olmaları, ilişkilendirilebilecek yapılardan hiçbir iz kalmaması, kapı çerçevelerinin yorumlanmasında kesin yargılardan kaçınmayı gerektirmekle birlikte,

24 Özügül, "İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Yapıları Kapı Çerçevesi Profilleri," Şek. A.168-178, A.235-237, A248, A.269-274.

Bursa çerçevelerinin yakından incelenmesi birtakım saptamaları mümkün kılmıştır.

Bursa'nın Bizans kapı çerçeveleri, İstanbul, Bithynia ve mimari süsleme anlamında aynı çizgideki bütün diğer bölgelerdeki gibi Roma döneminde ortaya çıkan, Bizans döneminin sonuna kadar küçük ve yavaş değişimlerle devam eden yapısal ve biçimsel özellikleri taşırlar. Bölgeye özgü olarak değerlendirilebilecek öne çıkan farklılıklar yoktur. Erken Osmanlı yapılarında teknik özellikler devam etmiş, ancak silmeler zamanla değişmeye başlamıştır.

Kapı söve ve lentoların hem silme profilleri, hem de tarih olarak çeşitlenmesi, 1326'da Osmanlıların karşılaştığı Bizans yapılarının çeşitliliğinin, tarihlerinin veya türlerinin doğrudan kanıtı sayılamaz. Aynı yapıda, farklı profil, ölçü, hatta tarihe ait çerçevelerin kullanılması, özellikle mermer üretiminin azalmasının da sonucu olarak devşirme malzeme kullanımının yaygınlaştığı Orta ve Geç Bizans Dönemi'nde olağandır. Bursa'daki 6. yüzyıl tarihlenen kapı, çerçevelerinin, Orta Çağ yapılarında ikinci defa kullanıldıklarını, Osmanlı yapılarında en az üçüncü kullanım evrelerini sürdürdüklerini varsaymak Bizans devşirme pratiğine ters düşmez.<sup>25</sup>

Kapı çerçevelerinin yeniden kullanım şekilleri, bugüne kadar Osmanlı mimarisinde devşirme kullanımı üzerine ileri sürülmüş olan görüşleri destekler. Özgün işlevleri ve biçimleri ile, Lala Şahin Medresesi ve Hatice Sultan Türbesi'nin ana kapıları gibi yapıların görünür, hatta prestijli cephelelerinde veya Hüdavendigâr Camii'nin çok sayıdaki kapı çerçevesinin işaret ettiği gibi, rastgele değil, belirli bir düzen takip edilerek yerleştirildikleri izlenmektedir. Benzer profilli söve ve lentolar karşılıklı veya komşu kapıları çerçevelemiş, bazıları yeni yerlerine uydurulurken özgün biçimlerine sadık kalmaya çalışarak özenle yeniden işlenmişlerdir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author has no conflict of interest to declare.

**Grant Support:** The author declared that this study has received no financial support.

---

## Kaynakça/References

Nuşin Asgari. "Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus." *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir, 23-30/IX/1973*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, 467-480.

Asgari, Nuşin. "The Proconnesian Production of Architectural Elements in Late Antiquity, Based on Evidence from Marble Quarries." *Constantinople and Its Hinterland*. Ed. Cyril Mango and Gilbert Dagron. Aldershot: Variorum 1995, 263-288.

---

25 Godfrey Goodwin, "The Reuse of Marble in the Eastern Mediterranean in Medieval Times," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1977), 17-30.

- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1966.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı ve İ. Aydın Yüksel. *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi*. İstanbul: Baha Matbaası, 1976.
- Barsanti, Claudia ve Andrea Paribeni. "La diffusione del Marmo Proconnesio nelle Marche in età Classica e Paleocristiana: il Ruolo del Porto di Ancona." *Hortus Artium Mediaevalium* 22 (Mayıs 2016): 200-214.
- Baykal, Kazım. *Bursa ve Anıtları*. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1982.
- Borghini, Gabriele. *Marmi Antichi*. Roma: Edizioni de Luca, 1997.
- Bouras, Charalampos. "Les Portes et les Fenêtres en Architecture Byzantine: Etude sur leur Morphologie, leur Construction et leur Iconographie". Doktor tezi, Paris Üniversitesi, 1964.
- Çetintaş, Sedat. *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.
- Dennert, Martin. *Mittelbyzantinische Kapitelle, Studien zu Typologie und Chronologie*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1997.
- Ersen, Ahmet. *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1986.
- Eyice, Semavi. "Hüdâvendigâr Külliyesi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 290-295.
- Gabriel, Albert. *Une Capitale Turque, Brousse-Bursa*. Paris: E. De Boccard, 1958.
- Goodwin, Godfrey. "The Reuse of Marble in the Eastern Mediterranean in Medieval Times." *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1977): 17-30.
- Gough, Mary. *Alahan. An Early Christian Monastery in Southern Turkey. Based on the Work of Michael Gough*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1985.
- Hellenkemper, Hansgerd ve Friedrich Hild. *Neue Forschungen in Kilikien*. Viyana: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986.
- Hjort, Øystein. "The Sculpture of Kariye Camii." *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979): 199-289.
- Kautzsch, Rudolf. *Kapitellstudien. Beiträge zu Einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten vom Vierten bis ins Siebente Jahrhundert*. Studien zur Spätantiken Kunstgeschichte 9. Berlin/Leipzig: W. de Gruyter, 1936.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 2007.
- Kuran, Aptullah. *Mosque in Early Ottoman Architecture*. Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1968.
- Mamaloukos, Stavros. "Observations on the Doors and Windows in Byzantine Architecture". *Masons at Work: Architecture and Construction in the Pre-Modern World*. Ed. Robert Ousterhout, Renata Holod, Lothar Haselberger, Arthur Thourson Jones. Philadelphia: Pennsylvania Üniversitesi, Ekim 2012, 1-38.
- Naccache, Alice ve Jean-Pierre Sodini. "Le Décor Architectural en Syrie Byzantine." *Archéologie et Histoire de la Syrie. II. La Syrie de l'époque Acheménide à l'avènement de l'Islam*. Ed. Jean-Marie Dentzer ve Winfried Orthmann. Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1989, 477-490.

- Ousterhout, Robert. "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture." *Muqarnas* 12 (1995): 48-62.
- Orlandos, Anastasios. *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης (He Xylostegos Palaiochristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs)*. Atina: En Athēnais Archaialogikēs Hetaireias, 1952.
- Ousterhout, Robert. *Master Builders of Byzantium*. Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Ousterhout, Robert. "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman Architecture." *Gesta* 43.2 (2004): 165-176.
- Özgül, Ayşın. "İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Yapıları Kapı Çerçevesi Profilleri." Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2005.
- Özgül, Ayşın ve Metin Ahunbay. "Suriye'de Geç Antik Çağ Yapıları Kapı Profil ve Süslemeleri." *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama Tasarım* 5, 2/1 (Eylül 2006): 115-24.
- Özgül, Ayşın. "The Doorframes of Late Antique Buildings in Anatolia (fifth and sixth centuries)." *Soma 2007 Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University, 23-24 April 2007*. Ed. Çiğdem Özkan Aygün. Oxford: Archaeopress, 2009, 301-308.
- Pralong, Annie. "Recherches sur les Chapiteaux Corinthiens Tardifs en Marbre de Proconnèse." Doktora tezi, Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi, 1997.
- Jean-Pierre Sodini. "La Commerce des Marbres à l'époque Protobyzantine." *Hommes et Richesses Dans l'Empire Byzantin I, IVe-VIIe Siècle*. Paris: Éditions P. Lethielleux, 1989, 163-186.
- Schultz, Robert Weir ve Sidney Howard Barnsley. *The Monastery of Saint Luke of Stiris in Phocis*. Londra: Macmillan and Company, Limited, 1901.
- Texier, Charles Félix Marie. *Description de l'Asie Mineure: Faite par ordre du Gouvernement Français en 1833-1837, Beaux Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cités Antiques* 1. Paris: Firmin Didot Frères, 1939.
- Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*. Ankara: Yenigün Matbaası, 1983.
- Wulff, Oskar. *Die Koimesiskirche in Nicäa, und ihre Mosaiken*. Strassburg: Heitz and Mündel, 1903.
- Yürekli, Zeynep. "Osmanlı Mimarisinde Aleni Devşirme Malzeme: Gazilerin Alamet-i Farikası." *Tradition, Identity, Synthesis: Cultural Crossings and Art-in Honor of Günsel Renda/ Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat-Günsel Renda'ya Armağan*. Ed. Serpil Bağcı ve Zeynep Yasa Yaman. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2011, 273-282.

